

БАЛАНС РОЗПОДІЛУ ВІЙСЬКОВОГО ТА
ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КОЛИШНЬОГО
СРСР У РЕГІОНІ ЗАКАВКАЗЗЯ ТА СЕРЕДНЬОЇ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ ТА ГЕОСТРАТЕГІЧНІ ЧИННИКИ ЙОГО
ВПЛИВУ НА БЕЗПЕКУ

У даній статті розглянуто фактори безпеки та геополітичні наслідки використання наявності усього військово-технічного потенціалу колишнього СРСР у даних частинах пострадянського простору. Зроблено кількісний та якісний аналіз видів та типів військової техніки, якою володіють країни регіону.

Ключові слова: *пострадянський простір, безпека, Закавказзя, озброєння, фактор.*

In this article the main idea is military and security potential in post-soviet region with their geopolitical reasons. Describe the number and resultative military equipment in the region countries.

Key words: *post-soviet region, security, Middle Caucasus region, weapon, factor.*

8 серпня 2008 року. Район міста Цхінвал, столиці на той час ще не визнаної жодним членом дуже умовного світового співтовариства (але тим не менш реально діючого у політичних світових процесах завдяки своїм окремим суверенним і спроможним на власну точку зору суб'єктам) Республіки Південна Осетія (РПО). Збройні сили ворожої до республіки Грузії ведуть обстріл міста з реактивних систем залпового вогню (РСЗВ) калібру* 122-мм БМ-21 «Град» радянського виробництва та подібних до них ще чехословацьких систем RM-70 [1], гармат ствольної артилерії типу Д-30 калібру 130-мм та схожих з ними за своїми основними характеристиками та призначенням чехословацьких гармат. Використовувалися навіть як мінімум одна, а як максимум батарея (це мінімум 4 одиниці) гармат артилерії особливої потужності (ОП) 203-мм самохідних артилерійських установок (САУ) «Піон», у свій час створеної для ведення вогню відповідними ядерними боеприпасами, які складали радянські засоби ведення бойових дій із можливим застосуванням тактичної ядерної зброї [2].

З іншої сторони фронту подібному артилерійському озброєнню атакуючої сторони протистояли різноманітні вітчизняні міномети калібру від 50 до 120 мм, 23-мм автоматичні гармати протиповітряної оборони ЗУ-23, 73-мм гармати «Гром» бойових машин піхоти (БМП) БМП-1, автоматичні гармати 2А42 калібру 30-мм БМП-2, різноманітні ручні протитанкові гранатомети (РПГ) радянського та російського виробництва. Чітких відомостей про наявність і використання інших артилерійських систем озброєння того чи іншого призначення з боку збройних сил та інших подібних військових формувань (наприклад підрозділів місцевої міліції та ополченців) немає [3].

Дана стаття (а сподіваюся, що цікавість у потенційних майбутніх читачів вже виникла, особливо серед тих, які цікавляться сучасною військовою технікою та історією нинішніх збройних конфліктів та воєн тощо) є однією з не багатьох політично незаангажованих у нинішній Україні спроб розібратися у радянському військовому спадку-потенціалі, який дістався десяти формально і фактично незалежним сучасним країнам Закавказзя та Середньої (Центральної) [4] Азії. Це такі держави: Абхазія, Азербайджан, Грузія, Казахстан, Киргизія, Південна Осетія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан. З фактичної точки зору існує ще одне державне утворення – Республіка Нагірний Карабах, але на сьогоднішній день мова йде з вірменського боку про автономний статус Нагірного Карабаху в складі Вірменії. Політичні питання, економічні розбіжності інтересів і спричинені ними конфлікти за останні більш ніж двадцять три роки, починаючи з 1988 року виходять за межі даної статі, проте беззаперечним є той факт, що усі питання геополітичного та геостратегічного позиціонування вище згаданих утворень на базі республік колишнього Радянського Союзу – все це є чітко ув'язаним з тим військовим та військово-технічним потенціалом, який було успадковано й різними шляхами набуто у Закавказзі та у Середній Азії.

Далі наведені основні факти з історії даного питання, розглянуті причини, подані кількісні та якісні характеристики військового потенціалу у цих двох регіонах, а також у таблиці наведені основні цифрові характеристики складових чинників даної теми.

Тепер більш докладно зупинимося й розглянемо той реальний військово-технічний та матеріальний потенціал, який на момент дезінтеграції та розпаду Радянського Союзу

було зосереджено на територіях колишніх республік. Розпочнемо з району Каспійського моря та Закавказзя.

Чому?

Саме там на сьогоднішній день існує ціла низка неврегульованих конфліктів, є чітко виражений етнічний, релігійний, геополітичний, міждержавний потенціал для подальшого протистояння. Це і розпад колишньої Грузинської РСР у своїх радянських адміністративних кордонах, протистояння у трикутнику «Вірменія-Азербайджан-Нагірний Карабах» [5], присутність і вплив таких регіональних держав, як Ісламська Республіка Іран (ІРІ), Туреччина, постійне втручання США у всі стратегічні аспекти життя регіону – сенат Сполучених Штатів вже давно назвав Каспійський Регіон «зоною своїх національних інтересів» [6]. Не можна не згадати і наявність визнаного рішенням ООН нейтрального за своїм офіційним статусом Туркменістану (Туркменії) [7]. Туркменія має теж частину Каспійського узбережжя.

У зв'язку з усім вищенаведеним нижче робимо огляд радянського спадку у країнах Закавказзя та Каспійського регіону.

У районі Каспію СРСР утримував потужні сухопутні сили, здатні навіть без мобілізації та залучення резервів з інших районів Радянського Союзу нанести повну поразку у разі війни арміям Туреччини та Ірану разом узятих. Особливо зазначимо, що мова йде про застосування звичайних озброєнь, а не зброї масового ураження (ядерної, хімічної, бактеріологічної).

На 1990-й рік в Закавказзі розміщувалась потужне угруповання радянських військ об'єднаних у Закавказький військовий округ. До складу військ окружного підпорядкування входив 171-й гвардійський окружний навчальний центр (Тбілісі). Навчальний центр мав на 19 листопада 1990 року 228 танків (32 Т-72, 80 Т-55, 116 Т-54), 148 Бойових машин піхоти (БМП) (138 БМП-1, 10 БРМ-1К), 30 Бронетранспортери (БТР) (4 БТР-80, 24 БТР-70, 2 БТР-60), 24 гармати Д-30, 24 міномети ПМ-38 і 17 Реактивних систем залпового вогню (РСЗВ) БМ-21 «Град».

4-та загальновійськова армія, що базувалася у Азербайджані включала в себе 3 мотострілкові дивізії (23-ту гвардійську, 60-ту і 295-ту). На 19 листопада 1990 року 4-та армія мала 384 танки (в тому числі 309 типу Т-72), 733 БМП і БТР, 385 гармат, мінометів і РСЗВ, 13 бойові і 10 транспортних вертольотів.

**Чисельний вимір військового потенціалу регіонів
Закавказзя та Середньої Азії на 1990-2010 рр.**

	Танки	БМП і БТР	Гармати, міномети, РСЗВ	Авіація	Особистий склад, тис. кадрова чисельність, також з урахуванням резервів у окремих випадах	Віськ. бюджет, млрд. долл.
Закавказзя (на 1990 рік)	228	178	65	2500	980	прибл. 10 млрд. рад. карб.
Абхазія	60	116	85	16	25	0,2-0,5
Азербайджан	384	733	385	23	150	5
Вірменія	258	641	357	92	30	1
Грузія	415	696	231	80	30	2
Південна Осетія	50	90	125	4	10	0,05
Закавказзя (на 2010 рік)	4636	8771	2039	499	245	8,55
Узбекистан, до 91р.	2000	1200	75000 (з урахуван- ням страте- гічних зап- сів РА на те- риторії Узбекистану)	350	450	-
Узбекистан, після 91р.	179	383	2200	100	270	7
Туркменія	530	1132	2160	100- 150	250	8
Таджикистан	250	1200	1700	100	100	0,35
Казахстан	500	1200	300	150	210	15
Киргизстан	150- 200	700	2500	80-90	100	0,3
Середньоазій- ські республі- ки (на 2010 рік)	2260	3780	25-35 тис. (після усіх ско- рочень та роз- поділу озброєнь колишньої Ра- дянської армії)	580	930	30,65

У Вірменії була розквартирована 7-ма гвардійська загальновійськова армія. До неї входили три мотострілкові дивізії (15-та, 127-ма і 164-та). На 19 листопада 1990 року 7-ма армія мала 258 танків (з них 246 типу Т-72), 641 БМП і БТР, 357 гармат, мінометів і РСЗВ, а також 55 бойових та 37 транспортних вертольотів.

У Грузії до 1990 року знаходилася 9-та загальновійськова армія, але потім вона була переформована у 31-й армійський корпус. На другу половину 1991 року у підпорядкуванні управління 31-го корпусу знаходились 3 мотострілкові дивізії (10-та гвардійська, 145-та і 147-ма). На 19 листопада 1990 року корпус мав на озброєнні 415 танків (з яких 187 типу Т-72), 696 БМП і БТР, 231 гармату, міномети і РСЗВ, а також 80 транспортних вертольотів.

На початок 1991 року в Закавказзі функціонували управління чотирьох укріплених районів.

У Грузії у підпорядкуванні 31-го армійського корпусу знаходилися:

- 6-й укріпрайон (управління об'єднувало 48-й і 54-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони);
- 8-й укріпрайон (був передбачений штабом);

У Вірменії у підпорядкуванні 7-ї гвардійської загальновійськової армії знаходилися:

- 7-й укріпрайон (управління об'єднувало 69-й і 78-й кулеметно-артилерійські батальйони);
- 9-й укріпрайон (управління об'єднувало 1555-й і 1581-й окремі кулеметно-артилерійські батальйони).

Що трапилося взагалі з частинами колишньої Радянської Армії у союзних республіках чудово досліджено і публіцистично гостро викладено у книзі В.Н. Баранця «Генштаб без тайн» [8] і низці праць О.Б. Широкограда «Каспий: русское озеро, великий волжский путь, большая нефть и большая политика» [9], «Война и мир Закавказья за последние три тысячи лет» [10].

Полковник Баранець з 1983 року служив у Генеральному штабі, був експертом-радником начальника Генштабу, начальником інформаційно-аналітичного відділу, начальником прес-служби і прес-секретарем Міністерства оборони Росії. «Судьба единых Вооружённых сил была предрешена, – пише Баранець. – Их стали растаскивать по национальным квартирам с такой быстротой и силой, что Москва ели успевала вертеть головой и панически отдавать приказы коман-

дирам соединений и частей не допускать мародёрства и насильственной приватизации «вплоть до применения оружия».

Но это уже не помогало. Процесс зашёл так далеко, что некоторые командиры во избежание вооружённых столкновений своих подчинённых с местными захватчиками специально выводили личный состав на «учения», подальше от военных городков, зная о том, что готовится очередной налёт на часть. Такая политика приводила к колоссальным потерям вооружений, но позволяла уберечь солдат и семьи военнослужащих от террора.

В некоторых республиках разрывывали не то что роты, батальоны или полки, а целые армии, как, например, это было с 19-ой отдельной армией ПВО (Протиповітряної оборони – заув.авт.), дислоцировавшейся в Грузии или 4-ой общевойсковой армией в Азербайджане» [11].

У 1990 році стратегічні запаси боеприпасів зберігалися в Азербайджані. Так, на стратегічному складі у м. Кілязі було понад 7200 вагонів, на окружних складах в м. Агдамі і м. Насосному – приблизно по 1100 вагонів на кожному із дивізійних складів (Гюздек, Гянджа, Ленкорань, Нахичевань) – по 150-200 вагонів боеприпасів. Загалом більше, ніж 11 000 вагонів. [12].

«Чтобы только представить себе, что стоит за этими цифрами, достаточно сказать, что азербайджанской армии хватило бы и 1 тысячи вагонов, чтобы в течение года вести ежедневные боевые действия высокой интенсивности. Если взять теперь всё количество боеприпасов и прикинуть на сколько лет их хватит азербайджанцам, то получится, что их армия не будет испытывать голода в боеприпасах ещё по крайней мере лет десять.» [13].

В Середній Азії (яка зараз часто називається Центральною Азією, географічно коректними є обидві назви) ще у 1920-ті був створений Середньоазіатський військовий округ. Певний час у 1945-46 роках він був розділений на два округи – Туркестанський і Степний. Потім ці округи знову об'єднали в один Туркестанський військовий округ (ТВО). У 1969 році у зв'язку із загостренням ситуації на радянсько-китайському кордоні із ТВО було виокремлено Середньоазіатський військовий округ (СВО). З цього часу до складу ТВО входила територія Туркменської і Узбекської РСР, а до складу СВО – Казахська, Киргизька та Таджикиська РСР.

На 1989 на території ТВО розташовувались формування оперативно-тактичних ракет підвищеної дальності: в Катакургані (під Самаркандом) – полк фронтових оперативно-тактичних ракет «Темп-С» (5 пускових установок) і в Байрам-Алі (біля м. Мари) – бригада армійських оперативних ракет «Ока» (12 пускових установок). Там знаходився величезний аеродром сил протиповітряної оборони (ППО) [14]. Ці ракети були ліквідовані у відповідності до договору про ракети середньої та малої дальності.

На початок 90-х років основне угруповання Радянських військ в ТВО дислокувалося на території Туркменської РСР: дві мотострілкові дивізії, окружний навчальний центр (навчальна мотострілкова дивізія), артилерійська бригада (72 артсистеми 2А65), реактивний артилерійський полк (51 РСЗВ 9П149 «Ураган») [15], протитанковий артилерійський полк інженерно-саперна бригада та інші частини.

На озброєнні військ, розташованих у Туркменській РСР, знаходилися 530 танків Т-72, 589 БМП (з них 288 БМП-2, 250 БМП-1, 51 БРМ), 543 БТР (з них 199 БТР-70, 344 БТР-60), 16 самохідних артилерійських установок (САУ) 2С3 «Акація» (крім того в числі гармат були 76 Д-1 і 197 Д-30), 60 РСЗВ «Град», 48 протитанкових гармат МТ12 «Рапіра», 22 зенітні гармати С-60, 28 зенітних самохідних установок ЗСУ-23-4 «Шилка», 42 міномети ПМ38 і інше озброєння.

На території Узбекської РСР розміщувалися: мотострілкова дивізія, окремий парашутно-десантний полк, бригада спеціального призначення ГРУ (головне розвідувальне управління Генштабу – радянська військова розвідка, у просторіччі подібні підрозділи, починаючи якраз із кінця 80-х років, отримали назву «Спецназ»), артилерійська бригада і два окремих артилерійських полка.

На кінець 1991 року на території тепер вже колишньої Узбекської РСР було розміщено біля 2000 танків, 1,2 тис. різних бойових броньованих машин і 7,5 тис. артилерійських систем виведених з необхідної встановленої зони скорочення озброєнь за Договором Організації з Безпеки та Співробітництва у Європі (ОБСЄ) у 1989-1990 рр.

За Ташкентською угодою від 15 травня 1992 року середньо-азійські республіки отримали з спадку колишнього СРСР право на 2260 танків, 3780 бойових броньованих машин і 185 бойових вертольотів. Це з арсеналів обох розташованих географічно на території Центральної Азії колишніх

Радянських військових округів – Туркестанського і Середньоазійського.

На сьогоднішній день найпотужнішими у військово-технічному відношенні країнами Каспійського регіону є Росія та Іран. Чому мова йде про Каспійське море? Найперше тому, що у сухопутному плані є ще при наймі три держави регіону, які мають вихід до узбережжя Каспію та активно здійснюють розвиток власних сухопутних та повітряних сил. Це Азербайджан, Казахстан та Узбекистан. По-друге, морська складова цих разом з Туркменією, чотирьох нових прикаспійських держав є не такою вагомою, як у РФ (Російська Федерація) та Ісламській Республіки Іран. За межі даного дослідження виходить розкриття й вивчення сучасних військових потенціалів цих держав. Зазначимо лише, що зацікавлені можуть подивитися дані про сучасний рівень озброєння, наявності тієї чи іншої військової техніки, потенціалу загалом у відповідних таблицях у додатках до дисертації.

Зауважимо наступні положення необхідні для розуміння сучасного військово-політичного стану у цьому регіоні. Чотири країни – РФ, Республіка Казахстан, Узбекистан та Киргизія – об'єднані у ОДКБ (сучасна Росія є головним фундатором та цементуючою ланкою цього інтеграційного проекту на пострадянському просторі). Туркменістан є нейтральною країною, як вже було зазначено. Азербайджан будує власну військову національну безпеку на засадах двостороннього партнерства, як з країнами-членами ОДКБ, так і з близькою до нього Туреччиною (членом НАТО), ІРІ (сучасний Іран сам є полюсом тяжіння, як регіонального значення, так і, враховуючи стратегічне значення двох геополітичних центрів Каспію і Перської затоки, до яких він має прямий вихід, Тегеран є, з урахуванням власної самодостатньої лінії в усіх питаннях, самостійним суб'єктом, а не об'єктом у всіх відносинах, як всередині регіону, так і поза його межами [16] та з нейтральною Туркменією.

Неможливість участі Азербайджану як у НАТО, так і у ОДКБ чи у більш тісних союзних, а не партнерських стосунках з Іраном пояснюється, з одного боку бажанням правлячої (керуючої) еліти Баку зберегти і завжди мати право на свій голос у міжнародних відносинах, забезпечити необхідні зовнішні умови для сталого економічного розвитку Республіки, а з іншого боку, зовнішньополітична неурегульованість наслідків війни з Нагірним Карабахом та Вірменією (не

дивлячись на різні тлумачення кола учасників тієї війни, можна впевнено вести мову, що це був трьохсторонній збройний конфлікт) [17] не дозволяє Азербайджану входити до однієї структури з Єреваном. У даному випадку це ОДКБ.

Що є наступним за значенням визначальним фактором для країн Каспійсько-Середньоазійського регіону? (у сучасній науковій термінології часто можна зустріти визначення «Центральна Азія», «Центрально-Азійський регіон» і т.д., але суто географічно коректними є назви «Середня Азія», «Середній Схід». Ці країни разом з Іраном та частиною Афганістану у дельті річки Геріруд є саме середньо розташованим регіоном світу по відношенню до країн близького Сходу та території Росії.) Якщо одним словом, то це Нафта!

Саме так, з великої літери, тому що стратегічний вплив наявності нафтових покладів є універсальним за змістом тієї ролі, яку він відіграє у всіх сферах сучасного життя.

1. Були на пряму поставлені у період з 2003 р. по 2008 р. у рамках фінансованої урядом США програми військово-технічного співробітництва «Навчи і оснасти».

2. Сам факт продажу зброї взагалі одній з ворогуючих сторін даного конфлікту, а постачання гармат особливої потужності, до класу яких відносяться установки калібру 203-мм «Піон», є прямим і грубим порушенням тодішнім офіційним керівництвом України взятих нашою країною раніше зобов'язань по непродажу систем озброєнь до зони грузино-абхазсько-осетинського протистояння у рамках СНД та ООН, тим більше, що у тому ж 2008-му р. Рада Безпеки ООН в черговий раз подовжила мандат міжнародних миротворчих сил з підтримки миру. Відповідний військовий потенціал грузинської сторони було використано і проти миротворчих сил у серпні 2008 р. Зрозуміло, що це є відвертим військовим злочином з боку Збройних Сил Грузії, прямим порушенням норм міжнародного права, відповідних рішень міжнародних організацій з проблем даного конфлікту.

3. Цей факт зайвий раз доводить усю твердість і водночас зовнішньополітичну й міжнародно-правову обережність РФ у ситуації, яка склалася на той час у регіоні.

4. З наукової географічної точки зору обидві назви країн даної частини світу – Центральна або Середня Азія – є коректними. Інша річ, що визначення «Центральна Азія», звичайно, більше тішить слух керівникам цих республік.

Список використаних джерел

5. Ирина Ковальчук. Нагорный Карабах – «Черный сад» раздора // газета Сегодня, Вторник, 28 сентября 2010, с.12-13
6. Гаджиев Г.С. Геополитика Каспия // М.:Межд.отношения, 2002, 317С.

7. Паршев В. Почему Америка наступает. // М.:Вече, 2003, 484С.
8. Баранец В.Н. Генштаб без тайн. // М.:Политбюро, 1999, 510С.
9. Широкоград А.Б. Каспий: русское озеро, великий волжский путь, большая нефть и большая политика // М.:АСТ, 2007, 445С.
10. Широкоград А.Б. Война и мир Закавказья за последние три тысячи лет // М.:АСТ, 2009, 479С.
11. Баранец В.Н. Генштаб без тайн. М.:Политбюро, 1999, 510С.
12. Широкоград А.Б. Каспий: русское озеро, великий волжский путь, большая нефть и большая политика // М.:АСТ, 2007, 445С.
13. Баранец В.Н. Генштаб без тайн. М.:Политбюро, 1999, 510С.
14. Акименков А.В. На пороге иного мира // М.:Авиго Пресс – 2002 – 232С.
15. Широкоград А.Б. Отечественные реактивные системы залпового огня // Минск:Харвест, 2003, 410С.
16. Гаджиев Г.С. Геополитика Каспия // М.:Межд.отношения, 2002, 317С.
17. Мяло К.Г. Россия и войны конца XX века // М.:Вече, 2001, 537С.